

BEVEZETŐ A SZÉKESFEHÉRVÁRI „KIRÁLYI BAZILIKA”
11. SZÁZADI MÁRVÁNYFARAGVÁNYAINAK
ANYAGVIZSGÁLATA ELÉ¹

INTRODUCTION TO MATERIAL ANALYSIS OF THE 11TH CENTURY
MARBLE CARVINGS OF THE SZÉKESFEHÉRVÁR
“ROYAL BASILICA”

HAVASI KRISZTINA

MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest
havasi.krisztina@btk.mta.hu

Összefoglalás

A Szent István király (997/1000-1038) által alapított székesfehérvári Szűz Mária prépostsági templom régészeti kutatásai során nagy számban kerültek elő különféle méretű és formájú, fehér és szürkés színű márványból, valamint római kori tegulákból (át)faragott padlólapocskák. Ezeket az opus sectile padlóra valló töredékeket lelőhelyük a főhajó kórust megelőző kitüntetett (in medio ecclesiae) szakaszába, a Szent István-sír és az ún. „ambo” környezetébe utalja, ahol a díszpadló in situ részlete is előkerült. Emellett több, finom megmunkálású, kvalitásos – leginkább kisarchitektúra(k)hoz köthető – márványfaragvány is ismert: lábazatok, törzsek, vésett díszű és ornamentális darabok. A márványmunkák 11. századon belüli datálása több kérdést vet fel. A padló in situ részleteinek régészeti kontextusa akár az István kori datálást is megengedi. Ugyanakkor az ornamentális márványfaragványok stílusa a Szent István szarkofággal mutat rokonságot, ami 1083 körüli datálásukat valószínűsíti. A 11. századi épület maradványaiban ma is számos másodlagos beépítésű római kőfaragvány figyelhető meg, a monumentális római kori gránitoszlopok esetében viszont a praktikus anyagfelhasználáson túlmutató, *spoliumként* való alkalmazás is igazolható. A padló teguláival és más 11. századi mészkőfaragványokkal szemben a márványtöredékek esetében (noha a bazilika területéről szórványosan kerültek elő provinciális római márványfaragványok) nem figyelhető meg másodlagos felhasználás nyoma. A folyamatban lévő anyagvizsgálatoktól várható a válasz arra a kérdésre, hogy a márványfaragványok, padlólapok anyaga vajon szintén valamely pannóniai antik romterülethez köthető, avagy az építkezésekkel egykorúan nyitott közeli bányából, netán importból származhat-e?

1 Az írás a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum által rendezett Szent István tiszteletének évszázadai c. konferencián 2012. november 24-én elhangzott előadáson [11. századi faragványtöredékek a Szent István-sír környezetéből] alapul, annak jegyzetekkel ellátott, bővített – és a témát érintő, azóta megjelent szakirodalmi adatokkal kiegészített – változata. A dolgozat az Adatok az Árpád-kor művészet történetéhez. I. c. OTKA (PD 112126) kutatási program keretében és támogatásával készült. A munkához nyújtott értékes segítséget és szakmai tanácsokat Biczó Piroskának és Mentényi Klárának ez úton is köszönöm! A témával foglalkozó előzmények: HAVASI 2009: 65–70.; HAVASI 2011: 198–207.; Legújabbban a korai, 11. századi fehérvári faragványokról, díszpadlóról, valamint az anyaghasználatról lásd még: BARTOS 2013: 298–302., Kat. 13–17.; LÓVEI 2015: 79–85. Az érintett anyagcsoportra vonatkozó régészeti kutatások és dokumentumok alapos elemzése és újraértékelése: Biczó 2015: 299–323.

Abstract

During the archaeological research of the Provostry Church of the Virgin Mary in Székesfehérvár (Alba Regia) – founded by King Saint Stephen (997/1000-1038) – a large number of recarved floor tiles in different sizes and shapes made from white and grey coloured marble and Roman tegula were found. According to their place of discovery, these fragments – evidence of the opus sectile floor – can be referred to the part of the nave outrival of the Choir (in medio ecclesiae), i.e. to the environment of St. Stephen's tomb and the so-called 'ambo', where the in situ part of the floor was also found. In addition, more fine-shaped, quality worked marble carvings are known: footings, shafts, engraved ornaments and ornamental items, which can mostly be connected to the small architecture(s). Dating the marble works to the 11th century raises several questions. The in situ details of the floor in the archaeological context also allows the dating to the age of Stephen. However, the style of the ornamental marble carvings shows similarities with St. Stephen's sarcophagus suggesting their dating around 1083. Many secondary mounted Roman stone carvings can still be seen in the remains of the 11th-century building even today. According to the monumental Roman granite columns, however, beyond the practical material consumption, their use as spoliun could also be justified. In contrast to the tegula of the floor and other 11th-century limestone carvings for the marble fragments no traces of secondary use can be observed, although in the area of the basilica Roman provincial marble carvings were sporadically found. According to the material investigations, which are in progress, it is expected to get an answer to the question whether the material of the marble carvings and the floor tiles can be connected to some antique ruins of Pannonia, or to a nearby mine opened at the same time with building constructions, or perhaps could be derived from imports.

Kulcsszavak: Székesfehérvár, Szűz Mária-prépostsági templom; 11. század, márvány faragványok, díszpadló, fehérmárvány

Keywords: Alba Regia (Székesfehérvár), Provostry Church of the Virgin Mary; 11th century, marble carvings, opus sectile floor, white marble

A Szent István-szarkofágként számon tartott, római koriból a 11. század folyamán átfaragott, tekintélyes méretű szarkofág az az emlék a fehérvári bazilika kőfaragványai közül, amely a kutatásban és a köztudatban is leginkább összefonódott első királyunk személyével, egyúttal az uralkodói temetkezés emlékével (1. kép). Ennél fogva a régészeti és művészettörténeti kutatás kitüntetett figyelem övezi, könyvespolcnyi szakirodalom foglalkozott vele,² hosszú ideje kiállításon hozzáférhető s ezzel nemcsak a középkori fehérvári bazilika, hanem az Árpád-kori kőfaragás legszerencsésebb emlékei közé tartozik. Noha a szarkofág provenienciájának 19. század eleji, Nemzeti Múzeumba kerülését megelőző története, fehérvári fellelésének pontos helye s a prépostsági templomon belüli lokalizációja az újabban feltárt, illetve újraolvasott források tükrében kérdéseket vetett fel, a fehérvári sírládát a kutatás továbbra is 11. századnak és István király személyével kapcsolatosnak tekinteti.³ Ezt erősítik az emlék régészeti és művészettörténeti elemzése is. Az utóbbi évtizedekben alakult ki – elsősorban az emlék stíluskritikai és ikonográfiai elemzése nyomán – a szarkofág datálására vonatkozó konszenzus is, amely annak faragott díszét, azaz a római emlék átfaragását, a korábbi kutatás király halálához kapcsolt 1038 körüli dátumával szemben a szentté avatáshoz, 1083 tájához köti. Egyrészt a sírládán a paradicsom kapuját őrző kerubok, valamint a lélek mennybevitelének (*elevatio animae*) ábrázolása szentként tisztelt személynek kijáró tartalmi-ikonográfiai kontextusra vallanak, másrészt a szarkofág a 11. század utolsó harmadának hazai emlékműanyagával (többek között zalavári és zselicszentjakabi faragványokkal) kimutatott stíluskapcsolatai utalnak arra, hogy a szarkofág átfaragásának kora és alkalmá a király testének *translatio*-jával és *elevatio*-jával hozható összefüggésbe. Feltételezve, hogy az a szentté avatott uralkodó immár ereklyeként tisztelt és oltárra emelt hamvainak, 11. századi foglalatként – egyfajta ereklyeszarkofágként – készülhetett.⁴

2 Csúpn a legfrissebb kutatástörténeti áttekintő tanulmányokat említve (részletes korábbi irodalommal): TóTH S. 2007: 29–50.; TóTH E. 2007: 107–164.

3 A 18–19. századi provenienciátörténethez: BUBRYÁK 2007: 5–28.

4 Többek között: TóTH S.: *A székesfehérvári szarkofág és köre*. in: *Pannonia regia* 1994: 82–86.; MAROSI 2000a: 391–392.; TóTH E. 2007: 107–164.

1. kép. a–b. Székesfehérvár, részlet a Szent István-szarkofág (1083 körül) bal hosszoldaláról: miniatűr oszlop és lábazata (fotó: Havasi Krisztina, 2015)

Az oltár, az oltárra emelés helye pedig a király eredeti sírjával összefüggésben, a sír fölött kialakított építménnyel azonosítható, melynek maradványait a középkori forrásokkal összhangban a prépostsági templom főhajójának közepén – *in medio ecclesiae* – tárták fel Kralovánszky Alán ásatásai, és újabban jelentősen árnyalták a rá vonatkozó ismereteket Biczó Piroska kutatásai.⁵ E sír-építmény – ereklyesír, kultuszhely – központi része egy a bazilika középkori járószintje alatt közel másfél méter mélyen kialakított, téglány alaprajzú, kváderekből falazott sírkamra volt. E sírkamrát nyugat felől egy utólag hozzáépült, nagyméretű, derékszögű „U alaprajzú” építmény alapozása övezte, ami arra utal, hogy az együttes több periódusban épülhetett ki. A kváderfalú sírkamara a régészeti kutatások nyomán azonos lehet a király 1038-as eltemetésének helyével. A sírkamrát befoglaló bővítmény Kralovánszky Alán szerint a sírhely fölé 1083 táján emelt, immár a szarkofágba foglalt ereklyék láttatást biztosító, oltárral összefüggő építményként, illetve arra felvezető lépcsőkarok alapozásaként lenne értelmezhető. Újabban a régészeti dokumentumok körültekintő elemzése nyomán Biczó Piroska mutatott rá, hogy a bővítmény szintadatai és a környező padlómaradványokhoz való viszonya alapján leghamarabb a 12. század során, nagy valószínűséggel a prépostsági templom 12. századi átépítésével összefüggésben vagy azt követően készülhetett, továbbá e kultuszhely Anjou-kori bővítésével, átalakításával is számolni lehet.⁶

A korai, 11. századi templom régészeti feltárásokból megismert alapfalai és csekély felmenő maradványai hatalmas, háromhajós, bazilikális elrendezésű épületről vallanak. Szentélye a főhajó szélességében félköríves alaprajzú apszissal záródott, melynek külsején lizénás faltagolás maradványai mutatkoznak. A mellékhajók keleti végeit egy-egy négyzetes alaprajzú, masszív alapfalaiból ítélve egykor valószínűleg többszintes, toronyként megjelenő épületrész (keleti toronypár) foglalta el. Funkciójukat a prépostsági templomnak a királyi kincstár, ereklyekincsek, illetve a koronázási jelvények őrzésben betöltött szerepe magyarázhatja. A fő- és mellékhajókat elválasztó támaszsornak csupán a sávalapozása került elő, a 11. századi épület támaszrendszere ezek nyomán nehezen rekonstruálható, általában hasáb alakú támaszformákat valószínűsít a kutatás. A templom nyugati részét a háromhajós, bazilikális hosszháznál komplexebb térszervezésű, többszintes elrendezésű nyugati építmény (*Westbau, Westwerk*) foglalta el, ennek a kiépítését az újabb kutatás a század utolsó harmadára helyezi.⁷ A keleti részek felépítménye István-korinak tekinthető, a főszentély előtt a harmadik pillérpárig a főhajó terébe nyúló kórossal. E kórus keleti, főszentélybe vezető részét részben még *in situ* fehérmárvány hasábok széttöredezett, szétmállott darabjai jelzik.⁸

Ami a 11. századi, s ezen belül az István-kori építkezések datálását illeti: az alapítás pontos ideje ismeretlen. Az legnagyobb valószínűséggel a Jeruzsálem felé Fehérváron átvezető zarándokút 1018 körüli megnyitásával hozható összefüggésbe, s ugyanerre az időszakra utal a *Képes Krónikában* fenntartott passzus, mely a Keán bolgár fejedelem ellen viselt hadjáratban zsákmányolt kincsek bazilikának való adományozásáról szól.⁹ Az építkezések előrehaladását és a bazilika keletebbi részeinek, szentélyének használatbavételét két fontos emlék jelzi: az egyik az 1031-ben váratlanul elhunyt Imre herceg sírjának déli pillérsor sávalapozásával összefüggésben kialakított helye (mely atyjáéval ellentétben nyilván nem volt előre tervezett),¹⁰ a másik az a (koronázási palástként ismert) *casula*, melyet feliratának tanúsága szerint István és Gizella ugyanezen esztendőben adományozott a fehérvári egyháznak. Emellett a legendakompilációján 1100 táján dolgozó Hartvik arról is tudósított,

5 KRALOVÁNSZKY 1988: 166–172.; KRALOVÁNSZKY 1989: 155–173.; BICZÓ 2015: 299–323.

6 BICZÓ 2015: 317–318.; Közvetve talán a kultuszhely (és/vagy környezetének) 12. század második felében bekövetkezett átalakítására utalhat az a stílusosan a nyugati kapuval összefüggő faragványcsoport is, amelyet egyes darabjainak lelőköörülményei erre a térségre lokalizálhatnak. Erről: MENTÉNYI 2015: 325–359.

7 TÓTH M. 1988: 113–117.; BICZÓ 2010: 315–332.; BICZÓ 2011: 8–14. Valamint lásd MENTÉNYI Klára tanulmányát e kötet lapjain.

8 A bazilika keleti részeinek korai maradványairól többek között: SZABÓ 1996; BICZÓ & TÓTH M. 2000: 388–389.; BICZÓ 2001: 284–287.; A fehérmárvány hasábok ismeretét Biczó Piroskának köszönöm!

9 Alapítástörténet áttekintése többek között: GYÖRFFY 2000: 316–323.; BICZÓ & TÓTH M. 2000: 388.

10 SZABÓ 1996: 5–52.; SZABÓ 2007: 37–44.

2. kép. Székesfehérvár, Szűz Mária-prépostsági templom. A főhajó déli oldalán a kórus előtt állott kisarchitektúrát (ambó?) szegélyező díszpadló *in situ* részlete, 11. század. Kralovánszky Alán ásatása (Szent István Király Múzeum, Régészeti Adattár, Neg. Ltsz. 42867 nyomán)

írja le a kutatás.¹² Ezt támogatja a kórushoz és a szent király (egyúttal a herceg) sírjához való közelsége, emellett mérete és elhelyezése a templom kórus előtti kitüntetett szakaszának liturgiájában betöltött komplexebb szerepét is sejtetik. A leletek nyomán ezt az építményt, valamint a kórus nyugati oldala előtt a főhajó közepén állott királysírt márványból és tegulákból alkotott polikróm (*opus sectile*) díszpadló övezte, míg a korai templom többi részén terazzóból és mészkőlapokból alkotott

miszerint az egyházat 1038-ban a király temetése előtt még fel kellett szentelni. Ezen történeti adatok az építkezések egy részére nézve *terminus ante quem*-ként jöhetnek számításba, kérdéses, hogy a nagy-architektúrán túl, mely dátumok lehetnek mérvadók a templombelső terében állott alkotások szempontjából. A kitüntetett helyen – *in medio domus* – a főszentélyhez, és az azt megelőző kórus nyugati végfalához közeli sírkamra – helyválasztásában is a középkori templomon belüli temetkezések legelőkelőbb formáját képviseli. Azt, amely mindig oltárral – rendszerint Szent Kereszt-oltárral – összefüggésben szentek maradványainak, vagy az adott egyház alapítóinak, adományozóinak, építetőinek járt ki.¹¹ S mint ilyen a sírkamra, a sír arra vall, hogy István temetkezésének a király által még életében előre megválasztott és tudatosan kijelölt helye lehetett, és e szándék a fehérvári templom alapításának indítékai mögött is meghúzódott.

A belsőben az apszis előtt a főhajó keleti részén a maradványok enyhén megemelt, a főhajó keleti harmadát elfoglaló, téglány alaprajzú kórust rajzolnak ki, melynek nyugati oldala előtt, a déli pillérsorral összefüggésben, részben nyitott, valószínűleg oszlopok által hordott, viszonylag nagyobb méretű kisépítészeti alkotás nyomai kerültek elő. Funkciójának meghatározása nem problémamentes, leggyakrabban *amboként* – szószékként

¹¹ OSWALD 1969: 313–326.; TÓTH M. 1987: 81–108.

¹² BICZÓ & TÓTH M. 2000: 389.; BICZÓ 2001: 284–287.; BICZÓ 2011: 15–16., Abb. 8.; B. NAGY & TÓTH M. 2000: 248.; Kralovánszky Alán a feltárásakor még 12. századnak vélte a kisépítészeti alkotás maradványait. KRALOVÁNSZKY 1994: 14. Rekonstrukciós rajzzal, 12. század második felére, utolsó harmadára való datálással. Azzal, hogy a korábbi régészeti kutatás az *ambót* 12. századi alkotásnak tekintette, összefügghet a fehérvári kőtár árkados kisarchitektúrához utalható, állatküzdelmet ábrázoló, a kutatás jelen állása szerint inkább 1100 körülre, kora 12. századra helyezhető, Como-vidéki stíluskapcsolatokról valló, fehér márvány ívzáradékának szószék-architektúrával kapcsolatos megítélése is. TÓTH M. 1974: 110. jegyzet; *Árpád-kori kőfaragványok* 1978: 109–110., Kat. 34. (TÓTH Melinda). *Pannonia regia* 1994: 99–100., Kat. I.43. (MAROSI Ernő); Talán e faragvány márványának anyagvizsgálata (azonos-e a 11. századi töredékekével) egy lépessel közelebb vihetne e darab vonatkozásában is érdekes probléma kibogozásához. lásd még: 35–36. jegyzet.

3. kép. Székesfehérvár, Szűz Mária-prépostsági templom. Szürkés erezetű fehérmárvány padlólapocskák, 11. század. Szent István Király Múzeum (fotó: Havasi Krisztina, 2012)

burkolat nyomai ismertek. Továbbá a Szent István-sírtól nyugatra előkerült, észak-déli irányban elhelyezkedő mészkőlap(ok) maradványai szintén erre,¹³ egyúttal a templom korai padlójának/padlóinak változatos anyaghasználatára utalnak. Hozzáteve, hogy a lapok helyzete – amennyiben azok padlódekoráció részét képezték – a díszpadlóval kitüntetett szakasz nyugati határát vagy a díszpadló valamiféle kompozíciós hangsúlyát is jelezhetette. Ami a díszpadló-töredékek régészeti kontextusát illeti, sajnos a sír környezetében már széttöredezve, szétszóródva, eredeti összefüggések nélkül kerültek elő a darabok. Míg az ún. *ambo* környezetében, annak nyugati, királysírral határos oldalán a díszpadló *in situ* részlete is ismertté vált (2. kép). E padló részlet korai datálást támogatja, hogy a szegélydísz a bazilika 11. századi, terazzós-mészkőlapos padló szintjének közelében található, ami egykorúságukra utalhat. A mezőt egyfelől nagyobb márványlapok, másfelől hasáb forma szegélykövek határolták, s ezen belül fehérmárvány rombuszok és közeikben tegulákból átfaragott, vöröses színű háromszögű lapocskák sorakoztak (2. kép). Ezen szegélydísz a templom padozatában e nem is annyira kicsi építmény nemes anyagból készített foglalatát alkotta, mely úgy tűnik, egy nagyobb kompozíció része lehetett. Erre a nagyobb kompozícióra, a főhajó ezen, a kórust megelőző és a királysírt magába foglaló szakaszának geometrizáló díszű, polikróm márványburkolattal való ékesítésre számos további töredék utal (3-4. kép). Számuk megközelíti a százat. Bizonyosnak látszik, hogy a díszpadló a kórus előtt, s nyilván a sírral összefüggésben *in medio domus* emelkedő együttes kiemelt szerepének, liturgikus jelentőségének szólhatott. Kralovánszky Alán és Biczó Piroska régészeti kutatásai igazolták, hogy a vizsgált márványpadló töredékei a 11. századi bazilika egyik legkorábbi megragadható járószintjének részleteit képviselhették (vagy annak helyén készülhettek), így akár István kori datálásuk is feltételezhető.¹⁴ Ugyanakkor a díszpadló 11. századon belüli da-

¹³ SZABÓ 2007: 38–42.; ennek cáfolatát és a padlóval kapcsolatos szerep felvetését: Biczó 2015: 317–318. Lásd még: BARTOS 2013: 300–301., Kat. 17.

¹⁴ A márvány padlótöredékek feltárásáról, régészeti kontextusáról s a templom korai padlómaradványairól: KRALOVÁNSZKY 1988; KRALOVÁNSZKY 1989; Biczó 2001: 285–287.; Biczó 2011: 10–17.; Biczó 2015: 310–314., 317–318.

4. kép. Székesfehérvár, Szűz Mária-prépostsági templom. Ívelt oldalú fehérmárvány padlólap és zöldes színű lapocska (kőberakás?) töredéke, 11. század. Szent István Király Múzeum (fotó: Havasi Krisztina, 2013)

tálása körül több a – leletek, *in situ* maradványok és a régészeti kontextus rendkívüli töredékességéből adódó – bizonytalanság. Kérdéses, hogy ez a márványdíszt egészében az István-kori mű része lehet, avagy az alig néhány évtizeddel későbbi szentté avatás körüli építkezések, belső „csinosítás” emlékét képviselheti-e? Esetlegesen mindkét lehetőséggel számolni lehet, azaz az István-kori díszpadló bővítésével, megújításával, folytatásával az alig néhány évtizeddel későbbi alkalom kapcsán. Mindenesetre a korai díszpadló folytatására, bővítésére, esetleg megújításra hívják fel a figyelmet azok a főhajóban a sírtól északabbra Biczó Piroska által feltárt *opus sectile* padlómaradványok, melyek az István kornál későbbiek lehetnek, s márványból készült mandorla alakú szemek is voltak köztük.¹⁵ Feltehetőleg ezzel a díszpadlóval kapcsolatosak az 1930-as évek ásatásán „a főhajó ötödik pillérének magasságában” elő-

került, s Dercsényi Dezső által 12. századnak gondolt szórványos maradványok.¹⁶

Viszont úgy tűnik, az előkelő márványburkolat a 11. század végi kortársak szemében is jelentőség-gel bírhatott és István személyes műveként tekinthettek rá. Erre vallanak a szentté avatás és 1100 táján keletkezett források sorai, melyek az ötvösművű liturgikus tárgyak mellett a márványból kirakott padlót s a kórus falának tarka véseteit tartották megemlézésre méltónak az Istvánnak tulajdonított csodálatos műből: „...famosam et grandem basilicam opere mirifico, celaturis in chori pariete distinctis, pavimento tabulis marmoreis strato construere cepit...”¹⁷

De mi olvasható (ki) még ehhez a fennmaradt faragványtöredékekből?

A márvány rombuszokból alkotott *in situ* szegélydíszt csupán csak az egyik variáns a díszpadló mintakincséből. Az *opus sectile* padló különféle méretű téglalap, mandorla, rombusz, és háromszög formájú elemekből építkezett. Anyaguk szürkésfehér színű márvány, amely néha sötétebb szürke

¹⁵ Biczó 2015: 317.

¹⁶ DERCSÉNYI 1943: 24, 28–29.; Összefüggő részlet ekkor sem volt megragadható, ennek ellenére a márványlapocskákból Gerevich Tibor Villard de Honnecourt Magyarországon lerajzolt padlómustráit találta összeállíthatónak [GEREVICH 1938: 49.; DERCSÉNYI 1943: 29., 6. kép]. Dercsényi Dezső 12. századnak gondolta őket. Feltételezte, hogy a márvány díszpadlóval nem csak a szentély és a hajók egy része volt burkolva, mivel a márványmozaiok padlóval vörössárga „esztrichszerű” burkolatot találtak [kérdés, hogy az ágyazóhabarcs-, vagy a (korai) terazzo-padló maradványait találták-e meg?]. A kérdéshez lásd még: BOGYAY Tamás recenzióját Dercsényi könyvéről [DERCSÉNYI 1943]; BOGYAY 1944: 322–324. „...a töredékesen előkerült márványmozaiok-padló alapján elfogadja a feltevést, hogy Villard de Honnecourt a fehérvári bazilika padlódíszítését örökölte meg jegyzőkönyvében [DERCSÉNYI 1943: 29.], holott előbb azt állapította meg, hogy ez a legutóbb előkerült padlótöredék a legsós, tehát Szent István kori réteghez tartozott, amelyet már a XII. század végi átépítéskor, tehát jóval Villard ittjárta előtt, magasabb szinten fekvő fehér mészkőpadlóval takartak el [DERCSÉNYI 1943: 24.]...”.

¹⁷ *Legenda maior Sancti Stephani regis.* in: SRH II: 385. A passzus művészettörténeti elemzése: TÓTH M. 1974: 23–25.

5. kép. Székesfehérvár, Szűz Mária-prépostsági templom. Véssett díszítésű fehérmárvány töredék, 11. század. Szent István Király Múzeum (fotó: Havasi Krisztina, 2012)

6. kép. Székesfehérvár, Szűz Mária-prépostsági templom. Fehérmárvány törpepillér-törzs töredéke, 11. század. Szent István Király Múzeum (fotó: Havasi Krisztina, 2013)

erezetű, néha egészen finom hófehér, esetenként halvány vöröses. Ezen kívül tegulából átfaragott háromszög és téglalap formák ismertek, valamint egészen apró, filigrán mustrát feltételező piskóta alakú szemek. A díszpadló polikrómiája tehát a fényesre csiszolt, kissé sötétebb árnyalatú szürkés és a fehér márvány, valamint a meleg, vörösesbarnás színű, matt felületű, égetett agyag elemek kontrasztjára épült. A Szent István-sír és az ún. *ambo* környékéről egyaránt kerültek elő a márvány rombuszokból és háromszögű tegulákból eltérő méretrendű díszhez tartozó elemek. Mandorla alakú szemek előkerülése az „*ambo*” környékéről és a főhajó azt megelőző szakaszából – a sírtól északra a már említett, a régészeti adatok szerint a (korai) 11. századnál későbbinek tekinthető padlómaradványból¹⁸ is – ismert. A megegyező formájú padlószemek többféle méretrendben is fellelhetők, ezek azonos típusú minták különböző méretű sorozatainak ismétlődéséről, valamint a geometrikus minták bizonyos fokú változatosságáról is árulkodnak. A Szent István-sír közelében került napvilágra néhány íves alakú fehér márvány padlólap, amelyek a padlóburkolat kompozíciójához is fontos adalékkal szolgálhatnak. Ezek a padlólapok ugyanis nagyjából 16, 30, illetve 55 cm körüli sugárral kijelölt körmotívumokat kísérhettek. Amennyiben ezek teljes formák lehettek, akkor nagyobb méretű, közel 60, illetve 110 centiméteres átmérőjű körmotívumok(!) jelenlétével számolhatunk a padlóburkolatban. A töredékesség miatt az már nem megállapítható, hogy sorolt, netán hurkolódó körmotívumokról, vagy különállóan, önmagukban megjelenő kör alakú mezőkről lehetett szó. Mindenesetre a környezetének mintáihoz képest nagyobb méretben megjelenő dekoratív körmotívum (*rota* vagy *omphalion*/ὀμφαλος) tartalmi vonatkozásai miatt is figyelemre érdemes. A márványburkolattal illetett körzeteken belül is rendszerint kitüntetett helyszínt, a liturgia valamely fénypontjának helyét emelhetők ki vele. E tekintetben

érdemes utalni a konstantinápolyi emlékek mellett a római San Pietro padlóburkolatában, a főhajó közepén a Nagy Konstantin kori bazilikából fenntartott porfir rotának az Ottó-kortól többek között a császári koronázás ceremóniájában játszott szerepére.¹⁹

¹⁸ Biczó 2015: 317. valamint vö: 16. jegyzet.

¹⁹ GLASS 1969: 386–390.; SCHRAMM & MÜTHERICH 1962: Kat. 66, 140–141.; DE BLAAUW 1991: 36–50.; CLAUSSEN 1992: 87–125., különösen: 96–97.

Fehérváron az igényesen megmunkált, szépen metszett csiszolt felületű padlólapocskák élei a legtöbb esetben erősen lejártak, felületeik kopottak, különösen szembetűnő ez a kevésbé tömör anyagú tegulák esetében. Mindez arra vall, hogy a díszpadló egyes szakaszain hosszú ideig járhattak és/vagy helyzetükből – a szent sírhelye és a kórus közelségéből is – fakadóan intenzív használatnak lehettek „kitéve”.

A padlóburkolathoz tartozó márványelemek mellett azonban kis számban ismeretesekek olyan töredékek is, amelyek a kisépítészeti alkotások díszéről tájékoztatnak. Egy különleges anyagú, szórványként az ún. *ambo* környékéről előkerült, sötétzöldes színű, vékony, finoman csiszolt, egyik oldalán polírozott lapocska akár kőberakásból is kihullhatott (4. kép).²⁰ Viszont minden

7. kép. Székesfehérvár, Szűz Mária-prépostsági templom. Miniatűr fehérmárvány oszlop töredéke, 11. század.

Szent István Király Múzeum (fotó: Havasi Krisztina, 2012)

bizonynal inkrusztált (esetleg pasztával kitöltött) részlet lehetett egy vésett díszű fehérmárvány töredék, amelyen valamiféle ívelt motívum – talán klasszicizáló asztragalosz dísz? – kezdeménye ismerhető fel. A kivitel, a technika (s ha azonos lehetett, a motívum is) a szarkofágfedélhez (illetve annak szegélydíszéhez) közeli megfogalmazású, melyet a fedél esetében inkább a befejezetlenség jelének tulajdonít a kutatás (5. kép).²¹ Szintén az ún. „*ambo*” közeléből került elő két meredek megállítású, homorú élszedéssel tagolt saroktöredék is, szép, szürkés erezetű fehérmárványból (6. kép).²² E darabok leginkább kisarchitektúra sarokelemeiként vagy élszedett (felsőbb részükön ekképp nyolcszögletes?) törpepillérek töredéke(i)ként értelmezhetők. A töredékek egyike gondos csapolás nyomát őrzi, ebből megállapítható, hogy szélességük valaha a 15×15 centimétert alig haladta meg, ami meglehetősen filigrán műre utal. Az éles metszésű, szépen csiszolt felületű szürkemárvány-faragványok arra vallanak, hogy nemcsak a padlóburkolatban, hanem a kisarchitektúra felépítményben is kitüntetett szerep jutott a márványnak, a vésett díszű töredék pedig arra, hogy inkrusztált alkotások is helyt kaptak benne (5. kép). Szintén a kórus környékére koncentrálódó 11. századi kisarchitektúrák valamelyikéhez (talán oltárhoz, vagy apró baldachinhoz) tartozhatott az a miniatűr fehér márvány oszloplábazat, amely vele egybefaragott, vékony – alig 10 centiméteres átmérőjű – oszlopot indított (7. kép). Felületei simára

20 Hossza: 5,5 cm.; szélessége: 4,6 cm; Lapvastagság: 0,9 cm. Szent István király Múzeum, ltsz. 86.1.30. (állandó kiállításon, vitrinben), Kralovánszky Alán ásatásából.

21 Hossza: 9,5 cm, vastagság: 4 cm., szélessége: 3,3 cm., inkrusztáció/vésett háttér mélysége: 0,4-0,5 cm. Szent István király Múzeum, ltsz. 86.1.32. (Régészeti raktár), Kralovánszky Alán ásatásából. 1970. A szarkofágfedélhez: *Pannonia regia* 1994: 87., Kat. I.25. (Tóth Sándor). Ebben az összefüggésben megjegyzendő a sírláda plasztikusan kidolgozott formáival szemben a fedélen szereplő dísz síkba metszett volta, amelyet általában a fedél befejezetlenségének számlájára szokás írni – de mint a vésett márványtöredék jelzi, akár más (esetleg pasztával kitöltött, szándékoltnan síkba metszett s ekképp kontrasztosabb) megoldással is lehetne számolni az átfaragáskor, az „oltárra emelést” követően a láttatás szempontjából kevésbé hangsúlyos felületen.

22 Szélesség: 10,5×6,5 cm, magasság: 17 cm, illetve szélesség: 6,8×4,7 cm, hossz: 12,2 cm. Mindkettő: Székesfehérvár, Szent István király Múzeum, ltsz. 86.1.27. (állandó kiállításon, vitrinben, illetve a Régészeti raktárban), Kralovánszky Alán ásatásából.

8. kép. Székesfehérvár, Szűz Mária-prépostsági templom. Fehérmárvány lábazati parkány saroktöredéke, 11. század. Szent István Király Múzeum (fotó: Havasi Krisztina, 2012)

csiszoltak, polírozottak, magas kvalitásról árulkodó, szép és rendkívül finom kivitelű munka.²³ Attikai lábazatának formája leginkább a szarkofágon lévővel rokonítható (1b. kép). Anyagában és kifinomult alakításában is e darabhoz igen közel állónak tűnik – talán egy szerkezet részei lehettek – egy saroklábazat töredéke, melynek homorú tagozatai klasszicizáló, szíma-szerű megoldást mutatnak (8. kép).²⁴

Szintén márványból készült azon mellvédlap töredéke (9. kép), amelynek homlokoldalán a szarkofágról ismert bordázott kereten belül, plasztikus alakítású palmetta látható, a keretezett mezőt pedig az abba írt nagyméretű (a bordázott kerethez egykor hurkolódva kapcsolt?) medalion töltötte ki a törésfelületen kirajzolódó perem tanúsága szerint. Ez szintén a szarkofág

kompozíciójából visszaköszönő – és azzal közel azonos méretrendű – motívum (1a. kép) lehetett.²⁵ A darab illesztési felületei és kialakítása nyomán minden bizonnyal törpepillérek közé ékelt, alacsonyabb mellvédés rekesztő-szerkezet, korlát részét képezhette, amelyet lelőhelye a Szent István-sír közvetlen közelébe helyez. S talán nem véletlen, hogy a stílusában, felületalakításban, szalagfonatos és növényi részeinek formálásában vele szoros kapcsolatot mutató töredék ismét egy márványfaragvány (10. kép).²⁶

A díszpadlóval kitüntetett kisépítészeti együtteshez utalható faragványtöredékek egy részét a motivikus és stílár szálak egyaránt a szarkofághoz fűzik. Így azok a jelen ismeretek szerint, a kórust megelőző szakasz 1083 körüli felékesítéséhez és a szentté avatott király sírjának ereklyesírrá történő

23 Magassága: 13,5 cm, sz.: 12,5 cm., törzsátmérő: 10 cm. Szent István király Múzeum, ltsz. RR. 68. (Budai úti kőraktár) Kralovánszky Alán ásatásából, déli mellékhajó keleti felén belül került elő. A lelőhelyadatok ismeretét Biczó Piroskának köszönöm!

24 Méretei: 13×18 cm, magasság: 15,5 cm. Szent István király Múzeum, ideiglenes száma: RR14.(Budai úti kőraktár). Fő tér, Biczó Piroška ásatásából, 1997.

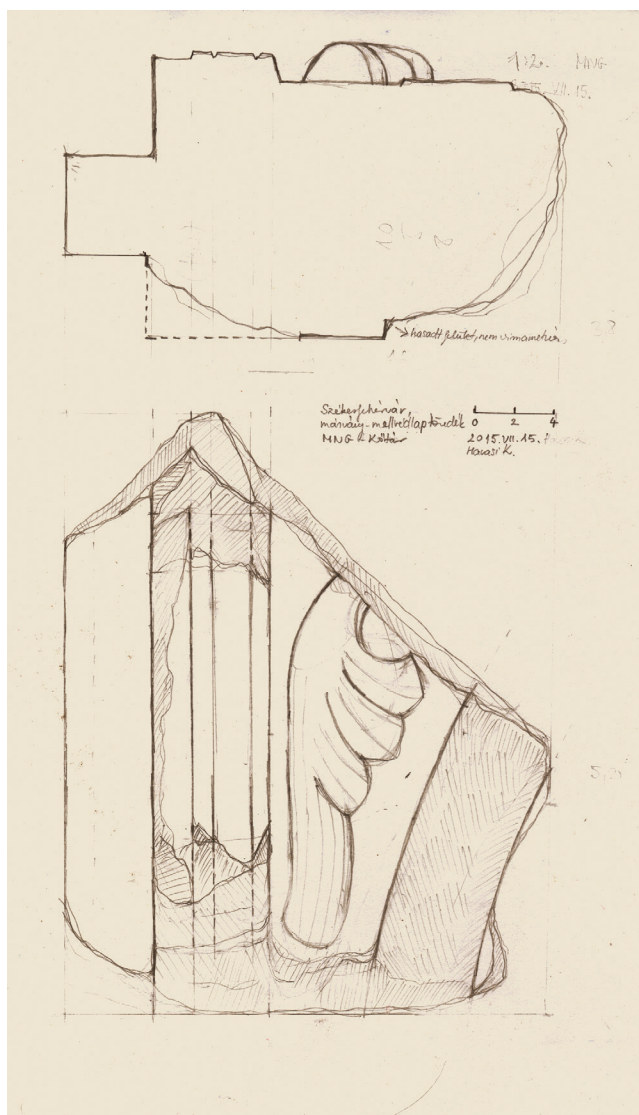
25 Jelenleg: a Szépművészeti Múzeum (Magyar Nemzeti Galéria) zárva lévő kiállításán letétként. Magassága: 30,5 cm., szélesség: 24,5 cm vastagság:16,7 cm: *Pannonia regia* 1994: 88–89., Kat. I-27. (Tóth Sándor); Tóth S. 2010: 44., 90. kép.; BARTOS 2013: 298–299., Kat. 14.

26 Befoglaló méretei: 17,5×19 cm, mélysége 11 cm. Szent István király Múzeum, Budai úti kőraktár, id. szám: 305. 1970-es éveket megelőző kutatásokból kerülhetett elő, közelebbi lelőhelye ismeretlen. A faragványon a szarkofágról, és az előbbi márvány mellvédlap-töredékről ismert széles közepű bordázott szalag tűnik fel, nagyobb köríves mezőt (medaliont?) ölelve, s ezen belül a mellvédlapról is ismert megfogalmazású, dús plaszticitású félpalmetta látható. A körös-körül törött, fehérmárvány faragvány anyaga szemcsés, nagyon porózus. Kérdés, bár ennek nyoma a faragott felszínen nem látható, hogy ez összefügghet-e a darab egykori megégésével, vagy anyagkülönbséggel is magyarázható. Hasonló porózus márványú darabok a padlóelemek között is feltűnnek, ott viszont „rozsdás” foltokkal (megolvadt vas nyoma?) együtt, ami egyértelműben utal égésre, tűzvész általi pusztításra a padló fennállása során.

kiépítéséhez köthetők. Noha a márványművek, a kisarchitektúra/rák és az *opus sectile* padló esetében az anyaghasználat közössége egykorúságot sejtetne, a kérdés – vagyis, hogy azok kizárólag az István-kori, vagy a szentté avatások korának díszét képviselhetik-e – művészettörténetileg nehezen megválaszolható. A márványfaragványok datálásának egyik kulcsa a Szent István-szarkofághoz való stílári viszony megítélésében rejlik, ugyanakkor a padló és a márványmunkák 11. századon belüli elhelyezése épp az alig néhány évtizednyi távolság és a kontinuitás lehetősége miatt továbbra is nyitott. A díszpadló töredékei esetében az egyes formák és minták viszonylag konstans és akár évszázadokon át forgalomban lévő volta miatt a stíluskritikai, morfológiai alapon történő datálás nehezen alkalmazható. Azonban bizonyos, hogy a (közvetlen utódok által a szent király művének tartott) fehérvári díszpadló valamiféle előképszerpe sejtethető vagy merült fel – a részben azonos mintakincsre valló részletek alapján is – egy sor 12. századi magyarországi emlék kapcsán: Kutaspusztá, az egi székesegyház 1200 körüli díszpadlótöredékei esetében, valamint részben a Maros-menti monostorok egyre szaporodó számú padlóleletei nyomán.²⁷

A fehérvári márványburkolat, díszpadló a fehér, valamint az ahhoz közeli árnyalatú, szürkés erezetű márvány és a vöröses tegula-elemek polikrómijára épített. A szép, élénk vörösre égetett tegulák esetében szerszámnyomok utalnak a római anyag le-, illetve átfaragására, másodlagos felhasználására, miként a bazilika 11. századi építkezéseihez is nagyszámban használtak fel római kori – kemény édesvízi mészkőből készült – kőfaragványokat, s maga a szarkofág is rómaiból átfaragott alkotás.²⁸ Szintén egy pannóniai antik épületből származhattak el azok a nagyméretű monolit gránitoszlop-törzsek, melyek közül több ma is látható a romterületen, s melyeket a korábbi kutatás a 11. századi templom oszlopos támaszaival hozott összefüggésbe. Közülük egy *in situ*, a templom délnyugati részén került elő, ennek középkori fennállása,

9. kép. Székesfehérvár, Szűz Mária-prépostsági templom. Fehérmárvány kőlap (mellvédlap) töredéke, 1083 körül. Szent István Király Múzeum, jelenleg: Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria (felmérési rajz: Havasi Krisztina, 2015)

27 Kutaspusztá: B. NAGY & TÓTH M. 2000: 244–250, 9. kép.; Maros-menti emlékekhez: HEITELNÉ MORÉ Zs.: Monostorok a Maros mentén. in: *Paradisum plantavit* 2001: 268–270., fig. 3.; BURNICHIOIU & RUSU 2006; BURNICHIOIU & RUSU 2011. Közülük jelenleg a legkésőbbinek Eger tűnik a királytemetkezéssel összefüggő 1200 körüli datálásával. HAVASI 2011: 190–207. további irodalommal. A kérdéshez lásd még: BICZÓ 2015: 313.

28 Római faragványok felhasználásáról többek között: BICZÓ & TÓTH M. 2000: 388–389.; valamint lásd még MENTÉNYI Klára tanulmányát e kötet lapjain. A szarkofág római eredetének kimutatása: NAGY 1954: 101–106.

10. kép. Székesfehérvár, Szűz Mária-prépostsági templom.
Fehérmárvány faragványtöredék palmetta és bordázott szalag
részletével, 1083 körül. Szent István Király Múzeum
(fotó: Havasi Krisztina, 2012)

*spolium*ként való felhasználása régészetileg is igazolható.²⁹ Velük kapcsolatban tehát a másodlagos anyagfelhasználás praktikumán túl többről is szó lehetett a 11. században. Ez azért is jelentős, mert jelenlegi tudásunk szerint Fehérvár nem rendelkezett közvetlen antik előzménnyel úgy, mint például a korai székesegyházak, királyi prépostsági templomok közül Pécs (*Sophiane*) vagy Gyulafehérvár (*Apulum*), illetve a királyság életében is fontos szereppel bíró Esztergom (*Solva*) és Óbuda (*Aquincum*). Tehát Fehérvárra a kövek egy vagy több pannóniai antik rommezőről „hurcolva” – hosszabb-rövidebb távon szállítva – lettek. E tekintetben kézenfekvő utalni az egykori főbb központokat *Aquincumot*, *Sophianét*, *Savariát* összekötő, valamint az azokból leágazó Fehérvárt (és a közeli *Herculia/Gorsium* romjait) is érintő római eredetű s a

11. században is nyilván használatos útvonalakra. S mindez szorosan összefügghet a márványfaragványok kérdésével is.

A korabeli német-római császári építkezéseken, így II. Henrik császár (†1024) 1012-ben felszentelt bambergi székesegyházában a hajó közepén előkerült díszpadló márványanyaga főként görög területről, s antik opus sectile padlókból származtatható. Miként I. Ottó (†973) császár magdeburgi dómjának (11. századi megújításából való) márványpadlója is. Ez utóbbi esetében a Mediterráneum térségéből, főleg Itáliából (Rómából és Ravennából) elhurcolt nemes anyagok és faragványok többek között porfíroszlopok felhasználásának – a *translatio* és *renovatio* gondolkörével szorosan összefüggő – imperiális tartalma a 10–11. század fordulójának császárságában közismert. De például a kora 11. századi trieri székesegyház nyugati homlokzata előtt, valamint a dómjának kerengőjében felállítva megőrzött hatalmas, Nagy Konstantin kori gránitoszlopok az ottani egyház kontinuitását, az érsekség korai időkre visszanyúló eredetét voltak hivatva jelezni.³⁰

A fehérvári bazilika korai falaiban felhasznált építészeti töredékekhez – melyek egy része esetében a korábbi kutatás aquincumi eredetet feltételezett³¹ – és a padló teguláihoz hasonlóan felmerül a márványanyag másodlagos, római kori eredete is.³² A márvány fragmentumokon átfaragásra

29 MENTÉNYI 2011: 34–36.; a gránitoszlopokról részletesen lásd: MENTÉNYI Klára tanulmányát e kötet lapjain.

30 A trieri székesegyház építéstörténete: KUBACH & VERBEEK 1976.

31 A másodlagosan felhasznált római faragványok aquincumi eredetének felvetése: NAGY 1954: 104. és 9. jegyzet. A bazilika területén előkerült, illetve az épületmaradványokban felhasznált provinciális római kőfaragványok átfogó feldolgozása jelentősen árnyalhatná az erre vonatkozó ismereteket.

32 Nemrégiben Biczó Piroska hívta fel a figyelmet arra a márványból (vagy márványszerű kristályos mészkőből) faragott, a 18. század végén a bazilika területéről előkerült római sírkőre, amely csiszolt hátoldala,

11. kép. Székesfehérvár, Szűz Mária-prépostsági templom. Sárkánypár küzdelmét ábrázoló kőlap árkados kisarchitektúrából, 1100 körül/12. század eleje. Szent István Király Múzeum (fotó: Kiss László, 2013)

utaló nyom nem észlelhető. Ezért anyagvizsgálatuk, meghatározásuk vihet majd közelebb annak tisztázásához, hogy esetükben is pannóniai római anyag praktikus újrahasznosításával, birtokbavételével lehet-e számolni (amelynek provenienciája ekképp a gránitoszlopok és/vagy a 11. századi építkezéseknél használt provinciális római faragványok lelőhelyével is szorosan összefügghet). Esetleg – bár a jelen ismeretek szerint ez kevésbé tűnik valószínűnek – a díszpadló és a márványművek készítéséhez annak (részint speciális tudást igénylő)³³ készítőivel együtt „importált”, exkluzív kőanyagokról lehet-e szó, netán egy közeli bányahely egykorú felleléséről?³⁴

Fontos lenne tudni, hisz e nemes anyag használata a 11. század után is tetten érhető a prépostsági templom történetében. Csak az egyik legkorábbi említve: 1100 körül – alig valamivel a szentté avatások táján zajló munkák után – készülhetett az a sárkánypár küzdelmét ábrázoló kőlap (11.

és az oldalán megfigyelhető ágyazó-habarcslenyomatok alapján egykor nagyméretű padlólapként kerülhetett másodlagos felhasználásra. Biczó 2015: 313. 59. j. A római sírkő provenienciája egyúttal útmutatást adhat a 11. századi építkezéseken másodlagosan felhasznált kőanyagok (egyik lehetséges) lelőhelyéről, forrásáról.

33 A kemény, nemes anyag megmunkálása bizonyos szintű faragástechnikai tudás birtokában lehetséges, amelyet ekképp (bár nem szükségszerűen) a művek kiemelkedőbb kvalitása is kísér. Fehérváron a Szent István sír környezetében előkerül márvány mellvédaptöredék (9. kép) arra vall, hogy e mester/kör részben azonos lehetett a római kori kemény, édesvízi mészkő szarkofágot átfaragó(k)éval (az átfaragás önmagában is technikai bravúrral felérő teljesítmény).

34 Például „márványnak” vagy márvány-szerű, finom kristályos szemű mészkőnek Székesfehérvár közeli lelőhelye is ismeretes, ami mindenképp összehasonlítást igényelne: PAPP 1941: 106., 13. ábra (Szárhegy, ez a mai Kőszárhegy), ugyanezen lelőhelyet említi: KŐFALVI 1980: 279. (Szabadbattyán, Szár-hegyi kőbánya).

12. kép. Kantharoszból kibomló hullámina-dísz szőlőt csipegető madarakkal. Részlet a pécsváradi Madonna dombormű keretarchitektúrájáról, 1100 körül
(MTA BTK Művészettörténeti Intézet Fényképtára, Neg. Ltsz. 21249, Makky György felvétele)

kép), amely szabadon (nyitottan) álló árka-dos kisarchitektúrához tartozhatott.³⁵ A prépostsági templom fennmaradt egykorú és kora 12. századi emlékéanyagában stílusosan egyfajta zárványnak tűnő, rendkívül kvalitásos dombormű közvetlen észak-itáliai, Como-vidéki (az Orta-tó szigetén álló San Giulio bazilika, vagy a comó-i San Abondio 11. század végi szószékei) stíluskapcsolatokra utal. Egy olyan vidékre és emlék(kö)re, ahol a fehérvári darab által is képviselt, érett román stílusú plasztikát bevezető mesterek legjobbjai szintúgy élen jártak a helyi nemes anyagok felfedezésében.³⁶ Másrészt a Szent István-sír környezetéhez utalható – szarkofággal stílusosan szorosan összefüggő – márvány kőlemezek növényi ornamentika terén egyik legközelebbi stíluspárhuzama a 11. század végi pécsváradi bencés apátságából szintén különösen finom színvonalú márványmunka (12. kép).³⁷

Mindezekhez, a márványok anyagának pontosabb meghatározásához, s a felmerülő kérdések árnyaltabb megítéléséhez a jelenleg is zajló archeometriai vizsgálatoktól várhatók a közeljövőben újabb adalékok.³⁸

35 Ez esetben fontos adalék lehet a domborműtöredékek márványanyagának meghatározása. Vagyis, hogy az azonos-e a 11. századi faragványokéval. Másrészt funkciója, kvalitása is további kérdéseket vet fel: mi lehetett az aktualitása annak, hogy a belső térbe 1100 körül egy ilyen igényes alkotás készülhessen? Összefüggött-e, kapcsolódhatott-e a szentté avatások körüli belső munkák befejezéséhez, avagy készítése – miként érett román stílusa is – valami egészen új kezdetét jelzi az építkezések történetében.

36 TóTH M. 1974: 110. jegyzet.; *Árpád-kori kőfaragványok* 1978: 109–110., Kat. 34. (TóTH Melinda); *Pannonia regia* 1994: 99–100., Kat. I.43. (MAROSI Ernő); Párhuzamokhoz: DE FRANKOVICH 1936: 281–285.; ZASTROW 1978: 54–55.

37 *Pannonia regia* 1994: 89., Kat. I-28. (TAKÁCS Imre); *Paradisum plantavit* 2001: 410–411., Kat. V.5. (TAKÁCS Imre).

38 Az anyagvizsgálatok az *Adatok az Árpád-kor művészet történetéhez. I. c.* OTKA (PD 112126) kutatási program keretében Tóth Mária és munkatársai részvételével 2015-ben kezdődhettek meg.

BIBLIOGRÁFIA

- Árpád-kori kőfaragványok (1978): Árpád-kori kőfaragványok. Kiállítási katalógus. Szerk.: TÓTH, M. & MAROSI, E., Székesfehérvár.
- BARTOS, GY. (2013): Szent István sírja mellett talált mozaikok. In: KERNY, T. & SMOHAY, A. (szerk.): István, a szent király. Székesfehérvár, 300–301., Kat. 17.
- BARTOS, GY. (2013): Kőlaptöredék fonatrészzel és félpalmettával. In: KERNY, T. & SMOHAY, A. (szerk.): István, a szent király. Székesfehérvár, 298–299., Kat. 14.
- BICZÓ, P. (2001): Archäologische Beobachtungen zur Baugeschichte der Stiftskirche Unserer Lieben Frau zu Székesfehérvár. *Acta Historiae Artium* XLII: 283–295.
- BICZÓ, P. (2010): A székesfehérvári királyi bazilika régészeti ásatásainak újabb eredményei [Recent findings the excavations at the royal basilica in Székesfehérvár]. In: BENKŐ, E. & KOVÁCS, GY. (szerk.): A középkor és kora újkor régészete Magyarországon I. [Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary]. Budapest, 315–332.
- BICZÓ, P. (2011): Das königliche Marienstift zu Székesfehérvár im Lichte der neueren Grabungen. *Acta Historiae Artium* LII: 5–29.
- BICZÓ, P. (2015): Szent István sírja a székesfehérvári Szűz Mária-prépostság templomában [The burial place of King Stephen the Saint in the provostal church of the Virgin Mary, Székesfehérvár]. In: BENKŐ, E. & OROSZ, K. (szerk.): In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén” [Archaeological, art historical, and historical researches 'in the middle of the kingdom']. MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest, 299–323.
- BICZÓ, P. & TÓTH, M. (2000): A székesfehérvári Szűz Mária prépostság temploma a 11. században. In: WIECZOREK, A. & HINZ, H.-M. (szerk.): Európa közepe 1000 körül II. Stuttgart, 388–390.
- B. NAGY, K. & TÓTH, M. (2000): Kutaspuszta Árpád-kori templomának díszítése. In: KOLLÁR, T. (szerk.): A középkori Dél-Alföld és Szer. Szeged, 247–255.
- BOGYAY, T. (1944): Dercsényi Dezső: A székesfehérvári királyi bazilika. Budapest, 1943. Századok LXXVIII: 322–324.
- BUBRYÁK, O. (2007): „E meditullio basilicae erutum”? Megjegyzések a Szent István-szarkofág provenienciájához. *Ars Hungarica* 35: 5–28.
- BURNICHIOIU, I. & RUSU, A. A. (2006): Mosaicurile medievale de la Bizere – Medieval mosaics from Bizere – Die mittelalterlichen Mosaiken von Bizere. Cluj-Napoca.
- BURNICHIOIU, I. & RUSU, A. A. (2011): Medieval Floor Mosaics at Bizere Monastery. A Brief Survey, *Transylvanian Review* XX/2: 3–13.
- CLAUSSEN, P. C. (1992): Renovatio Romae. Erneuerungsphasen römischer Architektur im 11. und 12. Jahrhundert. In: SCHIMMELPFENNIG, B. & SCHMUGGE, L. (eds.): Rom im hohen Mittelalter. Studien zu den Romvorstellungen und zur Rompolitik vom 10. bis zum 12. Jahrhundert in Reinhard Elze zur Vollendung seines siebzigsten Lebensjahres gewidmet. Siegmaringen, 87–125.
- DE BLAAUW, S. (1991): Papst und Purpur. Porphyry in frühen Kirchengestaltungen in Rom. In: Tesserae. Festschrift für Josef Engemann. Jahrbuch für Antike und Christentum XVIII: 36–50.
- DE FRANKOVICH, G. (1936): La corrente comasca nella scultura romanica europea (gli inizi). *Rivista del Istituto d'Archaeologia e storia dell'arte* 278: 281–285.
- DERCSÉNYI, D. (1943): A székesfehérvári királyi bazilika. Budapest.
- GEREVICH, T. (1938): Magyarország románkori emlékei. (Magyarország művészeti emlékei I.) Műemlékek Országos Bizottsága, Budapest.
- GLASS, D. (1969): Papal Patronage in the Early Twelfth Century. Notes on the Iconography of Cosmatesque Pavements. *Journal of Warburg and Courtauld Institutes* 32: 386–390.
- GYÖRFFY, GY. (2000): István király, és műve. Budapest, 316–323.
- HAVASI, K. (2009): 1200 körüli kisarchitektúra a középkori egri székesegyházról. Művészettörténeti kérdések és természettudományos vizsgálatok. *Archeometriai Műhely* VI/4: 65–70.
- HAVASI, K. (2011): A középkori egri székesegyház az 1200-as évek elején. Király, püspökök és újjáépülő székesegyházak a korabeli Magyarországon. I-II. Doktori (PhD) disszertáció. ELTE

- BTK Művészettörténet Tanszék, Budapest.
- KÓFALVI, I. (1980): Kőfaragókról és kőbányákról. Építés-Építészettudomány XII: 241–282.
- KRALOVÁNSZKY, A. (1988): Szent István király székesfehérvári sírjának és kultushelyének kérdése. In: GLATZ, F. & KARDOS, J. (szerk.): Szent István és kora. Budapest, 166–172.
- KRALOVÁNSZKY, A. (1989): Szent István király székesfehérvári sírja és kultushelye. *Folia Archaeologica* XL: 155–173.
- KRALOVÁNSZKY, A. (1994): Székesfehérvár. Nemzeti Emlékhely – Királyi bazilika I. (Tájak, Korok, Múzeumok 309.)
- KUBACH, H. E. & VERBEEK, A. (1976): Romanische Baukunst an Rhein und Maas. Bd. II. Katalog der Vorromanischen und romanischen Denkmäler L-Z. Berlin, 1085–1109.
- LŐVEI, P. (2015): Uralkodói kőanyagok. A király és az elit díszítőkövének használata a középkori Magyarországon. [Stone for Rulers. The Use of Decorative Stone by Kings and Magnates in Medieval Hungary]. In: BENKŐ, E. & OROSZ, K. (szerk.): In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén” [Archaeological, art historical, and historical researches ‘in the middle of the kingdom’]. MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest, 79–109.
- MAROSI, E. (2000a): Szent István székesfehérvári sírja. In: WIECZOREK, A. & HINZ, H. M. (szerk.): Európa közepe 1000 körül II. Stuttgart, 391–392.
- MAROSI, E. (2000b): „Quam qui videt, testimonium veritatis verborum nostrorum perhibet” – Megjegyzések Szent István székesfehérvári prépostsági templomának képéhez. In: PITI, F. & SZABADOS, Gy. (szerk.): Magyaroknak eleiről. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 349–363.
- MENTÉNYI, K. (2011): Romanische Steinmetzarbeiten der Stiftskirche der Jungfrau Maria in Székesfehérvár. (Die Geschichte der Skulpturen im 19. Jahrhundert). *Acta Historiae Artium* LII: 31–148.
- MENTÉNYI, K. (2015): Gondolatok egy 12. századi székesfehérvári faragványcsoportról [Thoughts on a group of 12th century carved stones from Székesfehérvár]. In: BENKŐ, E. & OROSZ, K. (szerk.): In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén” [Archaeological, art historical, and historical researches ‘in the middle of the kingdom’]. MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest, 325–359.
- MENTÉNYI, K. (2017): „Columna lapidea”. A székesfehérvári gránitoszlopokról. In: RIDOVICS, A., BAJNÓCZI, B., DÁGI, M. & LŐVEI, P. (szerk.): Interdiszciplinaritás – Archeometriai, régészeti és művészettörténeti tanulmányok. Magyar Nemzeti Múzeum – Szépművészeti Múzeum, Budapest, 131–154.
- NAGY, E. (1954): A székesfehérvári István koporsó keletkezése. *Művészettörténeti Értesítő* III: 101–106.
- OSWALD, F. (1969): In medio ecclesiae. Die Deutung der literarischen Zeugnisse im Lichte archäologischer Funde. *Frühmittelalterliche Studien* III: 313–326.
- Pannonia regia* (1994): Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Szerk. MIKÓ, Á. & TAKÁCS, I., Budapest.
- PAPP, F. (1941): Dunántúl néhány fontosabb építőkövéről. *Technika* XXII: 100–107.
- Paradisum plantavit* (1991): Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk.: TAKÁCS, I., Pannonhalma.
- SCHRAMM, P. E. & MÜTHERICH, F. (1962): Denkmale der deutschen Könige und Kaiser. I. Ein Beitrag zur Herrschergeschichte von Karl dem Großen bis Friedrich II. 768–1250 München, 1962., Kat. 66, 140–141.
- SRH II* (1938): *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Vol. II, Ed.: SZENTPÉTERY, E., Budapest.
- SZABÓ, Z. (1996): A szentté avatott Imre herceg kultushelyének kérdése a székesfehérvári prépostság Nagyboldogasszony templomában. *Műemlékvédelmi Szemle* VI: 5–52.
- SZABÓ, Z. (2007): Szent Imre sírja és kultushelye. In: KERNY, T. & SMOHAY, A. (2007): Szent Imre

1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából. Székesfehérvár, 37–44.

TÓTH, E. (2007): In paradisum deducant te angeli... (A székesfehérvári szarkofágról). Alba Regia XXXVI: 107–164.

TÓTH, M. (1974): Árpád-kori falfestészet. (Művészettörténeti Füzetek 9.) Akadémia Kiadó, Budapest.

TÓTH, M. (1987): Die Umbauung des Heiligkreuz-Altars in der Kathedrale zu Pécs. In: MÖBIUS, F. & SCHUBERT, E. (Hrsg.): Skulptur des Mittelalters. Funktion und Gestalt. Weimar, 81–108.

TÓTH, M. (1988): A művészet Szent István korában. In: GLATZ, F. & KARDOS, J. (szerk.): Szent István és kora. Budapest, 113–131.

TÓTH, S. (2007): Szent István-szarkofág – Sírláda és két fedéltöredék. Ars Hungarica 35: 29–50.

TÓTH, S. (2010): Román kori kőfaragványok a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményében. (A Magyar Nemzeti Galéria Szakkatalógusai I/1.) A kötetet sajtó alá rendezte és szerkesztette: MIKÓ Á., a szerk. munkatársa: VERŐ M., Budapest.

ZASTROW, O. (1978): Scultura carolinga e romanica nel Comasco. Como.

